

ΗΛΙΑΣ ΓΚΟΤΣΗΣ

Η γραμματική των αποθεμάτων

Η αξιοποίηση της Καταξιοτικής Συστημικής
Διερεύνησης για τη σύνδεση με τα αποθέματα,
τις ανάγκες, τις επιθυμίες
και τα όνειρα των ανθρώπων

Ο άλλος ως πολιτισμός

Γιατί δεν μπορεί ο άνθρωπος από μόνος του να δει και να κατανοήσει, στην πραγματικότητα, ούτε την ίδια την εξωτερική του όψη στο σύνολό της, και κανένας καθρέφτης ούτε καμία φωτογραφία του δεν μπορεί να βοηθήσει, η πραγματική εξωτερική του όψη μπορεί να ιδωθεί και να κατανοηθεί μόνο από τους άλλους ανθρώπους, χάρη στη χωρική τους εξωτοπία και χάρη στο γεγονός ότι είναι άλλοι. Στο χώρο του πολιτισμού η εξωτοπία είναι ένας ισχυρότερος μοχλός κατανόησης. Μόνο με τα μάτια ενός άλλου πολιτισμού ο ξένος πολιτισμός αποκαλύπτει τον εαυτό του πλήρως και σε βάθος (αλλά όχι απολύτως, γιατί θα υπάρξουν πολιτισμοί που θα δουν και θα κατανοήσουν ακόμα περισσότερα). Ένα νόημα αποκαλύπτει τα βάθη του συναντώμενο και συνάπτοντας σχέσεις με ένα άλλο, «ξένο», νόημα: αρχίζει μεταξύ τους ένα είδος «διαλόγου» που υπερβαίνει την κλειστότητα και τη μονομέρεια αυτών των νοημάτων, αυτών των πολιτισμών.

Θέτουμε νέα ερωτήματα στον ξένο πολιτισμό, τα οποία δεν θα έθετε ο ίδιος στον εαυτό του, αναζητούμε σε αυτόν απαντήσεις στα δικά μας ερωτήματα, και ο ξένος πολιτισμός μάς αποκρίνεται αποκαλύπτοντάς μας νέες όψεις και νέα νοηματικά βάθη. Χωρίς τα δικά του ερωτήματα είναι αδύνατον να κατανοήσουμε δημιουργικά οτιδήποτε άλλο ή ξένο (αλλά, βέβαια, ερωτήματα σοβαρά, αληθινά). Σε μια τέτοια διαλογική συνάντηση, οι δύο πολιτισμοί δεν συγχωνεύονται και δεν αναμειγνύονται, ο καθένας διατηρεί την ενότητά του και την ανοιχτή ολότητά του, αλλά εμπλουτίζονται αμοιβαία.

– Μ. Μπαχτίν (2014:197)

Εισαγωγή

Κάθε πρόβλημα είναι ένα ματαιωμένο όνειρο.

– Peter Lang

Τα κείμενα που περιέχονται σε αυτό το βιβλίο αναφέρονται στην περιγραφή και την αξιοποίηση της *Καταξιοτικής Συστημικής Διερεύνησης* (Κ.Σ.Δ. [*Appreciative Inquiry*]) στη θεραπεία, την πρόληψη και την εκπαίδευση στον τομέα της ψυχοκοινωνικής υγείας.

Η Κ.Σ.Δ. εντάσσεται στο μεταμοντέρνο ρεύμα της συστημικής σκέψης και χαρακτηρίζεται από την πρόσκληση να απεγκλωβιστούμε από τις συννομιλίες για τα προβλήματα και να εστιάσουμε στις δημιουργικές ικανότητες των συστημάτων και στις δυνατότητές τους να οραματιστούν και να υλοποιήσουν μια επιθυμητή κατάσταση.

Ο όρος *Appreciative Inquiry* οφείλεται στον David Cooperrider (Cooperrider & McQuaid 2012, Elliott 1999), ο οποίος θεωρείται ο κύριος εμπνευστής του μοντέλου. Αρχικά εφαρμόστηκε σε οργανισμούς και εταιρείες, για να αξιοποιηθεί αργότερα ευρέως στη δουλειά με την κοινότητα, την εκπαίδευση και τη θεραπεία, με αποτέλεσμα να μετεξε-

λιχθεί σε *Appreciative Inquiry Systemic Approach*.

Στην Ελλάδα, ως θεωρία και πρακτική έγινε γνωστή τη δεκαετία του 2000, κυρίως από τη δουλειά που πραγματοποίησε σε επίπεδο οργανισμών και εκπαίδευσης/εποπτείας η κα Σμάρω Μάρκου, καθώς και από τη συνεργασία που ανέπτυξε η ίδια με το KCC,¹ τον Peter Lang και την επί χρόνια συνεργάτιδά του Elspeth McAdam. Επίσης, προς την ίδια κατεύθυνση συνέβαλαν οι κοινοτικές παρεμβάσεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα που υλοποίησε το Αθηναϊκό Κέντρο Μελέτης του Ανθρώπου με την E. McAdam.

Ειδικότερα σε ό,τι μας αφορά, η Κ.Σ.Δ., όπως την προτείνουμε και την εφαρμόζουμε στο Τμήμα Εκπαίδευσης ΟΚΑΝΑ, εμπλουτίστηκε εξελικτικά με πολλά νέα στοιχεία.

Αρχικά, σημαντικές ήταν οι επιδράσεις που δεχτήκαμε από το χώρο των αφηγηματικών πρακτικών στην ψυχοθεραπεία. Καθοριστική υπήρξε, επίσης, η επιρροή των ιδεών του Μ. Μπαχτίν για την πολυφωνία και τη διαλογικότητα, καθώς και των απόψεων του Tom Andersen, του Μ. White και του Edgar Moren για την αξία και τη σημασία της αναστοχαστικότητας. Τέλος, ίσως την πλέον σημαντική επίδραση άσκησαν οι ιδέες της Harlene Anderson σχετικά με τη σημασία της συνεργατικότητας ως βαθιάς φιλοσοφικής στάσης στη θεραπεία και στην εκπαίδευση.

Το αποτέλεσμα όλων αυτών των επιρροών που

1. Kensington Consultation Centre.

δεχθήκαμε, καθώς και των διαλόγων που αναπτύξαμε ως ομάδα εργασίας, εμπλουτίστηκε από τις συνεισφορές πάρα πολλών επαγγελματιών ψυχικής υγείας, κοινωνικών επιστημόνων, φροντιστών από το χώρο της παιδικής προστασίας και εκπαιδευτικών, με τους οποίους είχαμε την τύχη να συνεργαστούμε τα τελευταία χρόνια. (Επομένως, οι σελίδες του βιβλίου είναι σε μεγάλο βαθμό εμπνευσμένες από τις ιδέες και τις πρακτικές αυτών των ανθρώπων, από τη γλώσσα και τη γραμματική τους, οι οποίες τροποποίησαν σημαντικά τις αντίστοιχες δικές μας.)

Καθώς οι επιδράσεις, οι επιρροές και οι συνδέσεις βάθαιναν και αυξάνονταν, νιώσαμε ότι χρειαζόμασταν ένα νέο όνομα για την πρακτική μας και έτσι καταλήξαμε στον όρο *Συστημικό Συνθετικό Μοντέλο Καταξιοτικής Διερεύνησης (Σ.Σ.Μ.Κ.Δ.)*. Ωστόσο, έχουμε επιλέξει στο πρώτο κεφάλαιο να χρησιμοποιήσουμε την παραδοσιακή ονομασία, *Καταξιοτική Συστημική Διερεύνηση*, και να επιστρέψουμε αργότερα στο Σ.Σ.Μ.Κ.Δ., προκειμένου να το περιγράψουμε αναλυτικά.

Ο λόγος για αυτή την επιλογή είναι ότι κρίναμε, αφενός, πως έτσι δείχνουμε το σεβασμό μας στην αρχική παράδοση της Κ.Σ.Δ. και, αφετέρου, πως αυτό ταιριάζει στη μεθοδολογία μας, η οποία στηρίζεται στην αξιοποίηση της μετάβασης ως βασικής έννοιας στην οικοδόμηση πεδίων ασφάλειας και εξοικείωσης.

Προσωπικά, ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή με την Κ.Σ.Δ. πριν από 16 χρόνια σε ένα εκπαιδευτικό

πρόγραμμα που οργάνωσε το Κέντρο Συστημικής Θεραπείας, με βασικό δάσκαλο τον αείμνηστο P. Lang. Σχεδόν αμέσως μετά τη λήξη της εκπαίδευσης αξιοποίησα τα θεωρητικά εργαλεία και τις πρακτικές της Κ.Σ.Δ. αρχικά για να οραματιστώ τη μορφή που θα έπαιρνε σταδιακά η Μονάδα Απεξάρτησης Εφήβων και Νέων ΑΤΡΑΠΟΣ-ΟΚΑΝΑ, στην οποία ήμουν επιστημονικός υπεύθυνος από το 2002 έως το 2015. Στη συνέχεια, εργάστηκα με αυτή την προσέγγιση στις φυλακές Κορυδαλλού και, για πολλά χρόνια, στη θεραπεία με ομάδες γονέων, εφήβων και οικογενειών.

Στα δεκατρία χρόνια της εργασίας μου ως επιστημονικός υπεύθυνος στην ΑΤΡΑΠΟ, είχα την τύχη να δω μεγάλο μέρος του οραματισμού μου για το πώς θα επιθυμούσα να εξελιχθεί ένας δημόσιος χώρος θεραπείας να γίνεται πραγματικότητα, καθώς μέσα σε ένα πολυφωνικό πλαίσιο δημιουργήθηκαν σειρά από δράσεις με αποκλειστική αναφορά και επίκεντρο τις ανάγκες των εφήβων και των οικογενειών τους.

Το 2015 μετακινήθηκα στο Τμήμα Εκπαίδευσης ΟΚΑΝΑ, επίσης στη θέση του επιστημονικού υπευθύνου, και όταν ξεκίνησε η επιμόρφωση των επαγγελματιών του τομέα πρόληψης ψυχοκοινωνικής υγείας, η Κ.Σ.Δ. εξελίχθηκε σε μια από τις βασικές εκπαιδευτικές προτάσεις που έτυχαν ευρείας αποδοχής. Το αποτέλεσμα ήταν να συμμετάσχουν στις επιμορφωτικές δράσεις σχεδόν 300 επαγγελματίες και, επιπλέον, να προστεθεί ένα πολύμορφο μωσαϊκό ιδεών στις υπάρχουσες επιρροές, καθώς οι

συναντήσεις, οι συνομιλίες, οι συν-κατασκευές με τα στελέχη πρόληψης, που διέθεταν όχι μόνο τεράστια εμπειρία αλλά και πλούτο διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων, ήταν καταλυτικές.

Τα στελέχη πρόληψης, καθώς δουλεύουν με ευρύτερα σύνολα (σχολικές κοινότητες, ομάδες γονέων, ομάδες εθελοντών), μας έφεραν σε επαφή με τις επιθυμίες, τις ανάγκες, τις δυσκολίες, τις ιδέες, τις πρακτικές και τις αναπαραστάσεις των ανθρώπων, των ομάδων και των κοινοτήτων με τις οποίες εργάζονταν.

Παράλληλα, ως επαγγελματίες είχαν υποστεί σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο τις συνέπειες της μακροχρόνιας οικονομικο-κοινωνικής κρίσης. Βίωναν έτσι συναισθήματα ματαίωσης και εργασιακής εξουθένωσης, ενώ χαρακτηρίζονταν από την πρόσδεση σε ένα διπλό δεσμό (double bind): αφενός ήταν συνδεδεμένοι με την αναγκαιότητα του οραματισμού και της αλλαγής, αφετέρου ζούσαν, όπως και οι πληθυσμοί στους οποίους απευθύνονταν, μια ματαίωση που σχετίζεται με τις τάσεις απόσυρσης, αποσύνδεσης και αποδυνάμωσης των συλλογικών πρακτικών.

Διατυπώνοντας αυτή την αντίφαση με συστημικούς όρους, θα λέγαμε ότι τα μικροσυστήματα, όπως είναι οι οργανισμοί, βρίσκονται αναπόφευκτα εκτεθειμένα στην απορρόφηση της εντροπίας που ελκύουν από τα μακροσυστήματα (το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο). Μέσα σε αυτή την εντροπική συνθήκη τα όρια των ατόμων ή των ομάδων υποκινούνται σε έντονες διακυμάνσεις και ταλαντώσεις:

άλλοτε γίνονται υπερβολικά κλειστά, υπερασπίζοντας με άκαμπτο τρόπο μια παγιωμένη ταυτότητα, άλλοτε ανοίγουν υπερβολικά, σε βαθμό που η ατομική ή η συλλογική ταυτότητα να καθίσταται μη αναγνωρίσιμη.

Η επαφή με τα στελέχη πρόληψης και, μέσω αυτών, με τις κοινότητες με τις οποίες εργάζονται, ήρθε να επιβεβαιώσει αυτό που γνωρίζαμε ήδη από τις εφαρμογές της Κ.Σ.Δ. στη θεραπεία των εξαρτήσεων: Οι αλλαγές δεν ακολουθούν σχεδόν ποτέ προδιαγεγραμμένο σχέδιο και τα πισωγυρίσματα, οι υποτροπές σε παλιές πρακτικές, είναι πάντα πιθανά.

Προκειμένου να ερμηνεύσουμε και να κατανοήσουμε αυτές τις παλινδρομήσεις και τη δυναμική του ελέγχου που ασκείται στις εμπειρίες μας, στις πρακτικές μας ή στα σχεσιακά και επικοινωνιακά σχήματα, μέσω της επίδρασης των προβλημάτων, μας φάνηκαν χρήσιμες οι αναφορές του P. Lang στον Barnett Pearce και στο μοντέλο του για το συντονισμό στα νοήματα και τις έννοιες (Coordinated Management of Meaning). Έτσι, κρίναμε ότι οι ιδέες του σχετικά με τη διαδικασία νοηματοδότησης ταίριαζαν εξαιρετικά στα χαρακτηριστικά του κοινωνικού πλαισίου της κρίσης που περιέβαλλε τις εκπαιδευτικές μας δράσεις. Γι' αυτόν το λόγο οι ιδέες του B. Pearce και του V. Cronen καταλαμβάνουν μεγάλο χώρο στο βιβλίο και καθώς δεν έχουν παρουσιαστεί ιδιαίτερα στην Ελλάδα², αποφασίσαμε

2. Μια περιληπτική παρουσίαση υπάρχει στο βιβλίο *Θεωρίες Ανθρώπινης Επικοινωνίας*, επιστημονική επιμέλεια Αντώνης Γαρδικιώτης, Πεδίο, Αθήνα 2012.

να τους αφιερώσουμε μια αναλυτική και διεξοδική παρουσίαση.

Σημαντικός χώρος παρέχεται επίσης στην πολυφωνία και τη διαλογικότητα, καθώς αυτές οι ιδέες έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του μοντέλου του Σ.Σ.Μ.Κ.Δ.

Εργαστήκαμε και προτείναμε την Καταξιώτική μέσα σε ένα κοινωνικο-πολιτιστικό και οικονομικό πλαίσιο έντονων κρίσεων και μεταβάσεων και οι πρακτικές μας έγιναν ευρέως αποδεκτές, καθώς αναγνώριζαν και σέβονταν όλες τις αποδυναμωμένες φωνές, τόσο σε ατομικό όσο και σε συστημικό επίπεδο, και προσκαλούσαν στη δημιουργία χώρων ασφάλειας, όπου αυτές οι φωνές θα μπορούσαν να ακουστούν με αξιοπρέπεια.

Το μοντέλο μας στηρίχθηκε στον «παραδοσιακό» βασικό του κορμό και συγχρόνως ενσωμάτωσε πολλές καινούργιες ιδέες. Επινοήθηκαν επίσης νέα εργαλεία³, τα οποία έδωσαν βάρος σε πρακτικές που συνδέονται με τη δημιουργία πεδίων ασφάλειας και επανανοηματοδότησης, προκειμένου να καταστεί δυνατή η αναδιατύπωση των δυσκολιών ως μη εκφρασμένων αναγκών και επιθυμιών.

Αυτές οι πρακτικές αξιοποίησαν ποικίλα εκφραστικά εργαλεία (ζωγραφική, γραφή, μουσική, κολλάζ), ώστε να κατορθωθεί η περαιτέρω διερεύνηση εναλλακτικών δρόμων που θα διευκόλυναν τις μεταβάσεις στο στάδιο της σύνδεσης με τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τους μετασχηματισμούς.

3. Μικρό μέρος των εργαστηρίων παρατίθεται στο Παράρτημα 1.

Το βασικό πεδίο, πέρα από τη θεραπεία και την εκπαίδευση, στο οποίο οι ιδέες και οι πρακτικές της Κ.Σ.Δ. έτυχαν ευρείας εφαρμογής την τελευταία διετία, ήταν οι δράσεις πρόληψης στις κοινότητες όπου εργάζονται τα στελέχη των κέντρων πρόληψης.

Μετά την ολοκλήρωση των εκπαιδευτικών κύκλων εφαρμόστηκαν σειρά από δράσεις στη δουλειά με την ευρύτερη κοινότητα. Ομάδες γονέων, εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, εθελοντών, εφήβων, προσφύγων, θετών και ανάδοχων γονέων, καθώς και εργαζομένων στην παιδική προστασία γνώρισαν τις βασικές αρχές της Κ.Σ.Δ., μέσα από παρεμβάσεις που οργάνωσαν και υλοποίησαν το Τμήμα Εκπαίδευσης και Α.Α. Δυναμικού ΟΚΑΝΑ, τα κέντρα πρόληψης και οι υπεύθυνοι αγωγής υγείας και οι συμβουλευτικοί σταθμοί νέων του υπουργείου Παιδείας.

Αυτές οι παρεμβάσεις άλλοτε ακολουθούν περισσότερο τις θεωρητικές αρχές της Κ.Σ.Δ., ενσωματώνοντας παράλληλα με τις τεχνικές και τη θεωρία ή τις μετακινήσεις στο βλέμμα και τη γλώσσα, και άλλοτε αποτελούν εργαλειακές μεταφορές και εφαρμογές τεχνικών, γεγονός που πολλές φορές μας προβλημάτισε ή και μας ανησύχησε, ταυτόχρονα όμως μας κινητοποίησε να εργαστούμε συστηματικά ως προς τη θεωρία και τη μεθοδολογία. Επίσης, συχνά συνιστούν υποδειγματικές συνθέσεις ανάμεσα στην υπάρχουσα εμπειρία των στελεχών πρόληψης και της μετακίνησης στο βλέμμα και τη γλώσσα που προτείνει η Κ.Σ.Δ.

Η μορφή που λαμβάνουν οι παρεμβάσεις στο

πεδίο της κοινότητας εξαρτάται τόσο από το εάν προϋπάρχει εξοικείωση με τη συστημική επιστημολογία όσο και από το εάν οι μετακινήσεις των επαγγελματιών που συμμετείχαν στις εκπαιδευτικές δράσεις του Τμήματος Εκπαίδευσης ΟΚΑΝΑ, συνδέονταν με αλλαγές πρώτου ή δευτέρου επιπέδου.

Όπως θα δούμε, αυτό σημαίνει ότι οι μετακινήσεις μπορεί να αφορούν μόνο στην αξιοποίηση των τεχνικών, ενδέχεται όμως να σχετίζονται με τη γλώσσα, την αισθητική και τις διαδικασίες κατανόησης των χαρακτηριστικών, των δυσκολιών, των αναγκών, των επιθυμιών και των επιλογών δράσης που έχουν τα άτομα και τα συστήματα με τα οποία εργαζόμαστε.

Κλείνοντας, θεωρούμε σημαντικό να αναφερθούμε σε ορισμένες σημαντικές επιρροές και συνδέσεις που έχουμε δεχτεί.

Η μια επιρροή αφορά στις επιδράσεις που δέχεται η Κ.Σ.Δ., η οποία εστιάζει στον οραματισμό για το μέλλον, από όσες θεωρίες εντοπίζουν τη βάση της ανθεκτικότητας ή των δεσμών στο παρελθόν. Από τη μεριά μου, βρίσκω αυτή την επίδραση εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, καθώς αναζητούμε ένα εργαλείο το οποίο θα συνδέει τα αποθέματα με τις πηγές που τα δημιουργούν και ταυτόχρονα θα διευρύνει την κατανόηση των επιδράσεων των πρώιμων τραυματικών εμπειριών.

Ο δεύτερος διάλογος γίνεται με τις ιδέες της κριτικής και της διαλεκτικής θεωρίας, ο οποίος άλλωστε είναι ιδιαίτερα σημαντικός στις αφηγηματικές πρακτικές. Μέσα από τις ιδέες της κριτικής

θεωρίας αποτυπώνεται η αναγνώριση δύο παραγόντων: αφενός, των συγκρούσεων που υπάρχουν αναπόφευκτα στους διαφορετικούς οραματισμούς των υποκειμένων ως μελών ευρύτερων συστημάτων και, αφετέρου, της σημασίας που έχει η αποδόμηση των σχέσεων εξουσίας και ελέγχου ανάμεσα στα υποσυστήματα.

Σε αυτό το πλαίσιο ερωτήματα σχετικά με το φύλο και τον κοινωνικό ρόλο δεν μπορεί παρά να διαπερνούν κάθε παρέμβαση· π.χ., σε μια ομάδα γονέων στην οποία προσκαλούμε τους συμμετέχοντες να συνομιλήσουν για τις πολλαπλές ανάγκες τόσο των εσωτερικών εαυτών όσο και των ρόλων τους, τα ζητήματα του φύλου ή της πατριαρχίας κρίνονται ως εξαιρετικά ζωτικά.

Δυο λόγια, τέλος, για τη δομή του βιβλίου, στην οποία αντανakλώνται οι προσπάθειες να συντονιστούν οι επιμέρους ιδέες όσων δρουν με οδηγό την Κ.Σ.Δ.

Αρχικά παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο και οι βασικές αρχές της προσέγγισης με συντομία, καθώς κρίνουμε ότι μέσω της προτεινόμενης βιβλιογραφίας και της πληθώρας άρθρων στο Διαδίκτυο υπάρχει η δυνατότητα πληρέστατης ενημέρωσης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσουμε τις ιδέες μας για το Συστημικό Συνθετικό Μοντέλο Καταξιοτικής Διερεύνησης και παρουσιάζουμε ορισμένες από τις θεωρίες βάσει των οποίων δημιουργήθηκε.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφουμε ένα βασικό μεθοδολογικό εργαλείο, τους ενδιάμεσους μεταβατικούς χώρους των αλλαγών, και τις διεργασίες που

οδηγούν σε μεταβάσεις και αλλαγές, οι οποίες δείχνουν με σαφήνεια την κυκλικότητα και τη δυναμική φύση των όποιων μεταβάσεων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζουμε ορισμένα πρότυπα «εργαλεία», τα οποία έχουν πρωτογενώς παραχθεί από το Τμήμα Εκπαίδευσης ΟΚΑΝΑ και τους συνεργάτες μας από το πεδίο της πρόληψης.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παραθέτουμε ορισμένες πρότυπες δράσεις σε ομάδες, αφενός, εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και, αφετέρου, γονέων, μαζί με ενδεικτικές ασκήσεις που αποτυπώνουν τη φιλοσοφία και τη μεθοδολογία των παρεμβάσεων αυτών.

Κλείνουμε με δύο παραρτήματα. Στο πρώτο παρουσιάζουμε ορισμένα πρότυπα καταξιοτικά εργαστήρια· το δεύτερο αποτελεί ένα είδος λεξικού βασικών εννοιών της Καταξιοτικής.